

ZAHORÁN CSABA

LENGYELEK A VÁRTÁN

Lagzi Gábor: *A lengyel keleti politika. Lengyelország keleti szomszédság- és nemzetpolitikája, 1989–2009*, Terra Recognita Alapítvány, Budapest, 2011, 232 oldal

Amikor megkerestek, hogy írjak egy ismertetőt Lagzi Gábor *A lengyel keleti politika* című könyvéről, először kissé idegenkedtem az ötlettől. Egyszerre két okból is: egyrészt személyesen is részt vettem a kötet szerkesztésében és a Terra Recognita Alapítvány révén a kiadásában is, másrészt pedig nem is foglalkozom Lengyelországgal. Ám aztán mégis elvállaltam, mégpedig azért, mert a kötetben vázolt lengyel keleti szomszédság- és nemzetpolitika számos vonatkozásban rímel az engem inkább érdeklő magyar-szomszéd és magyar-magyar kapcsolatokra, és úgy gondoltam, hogy talán nem is olyan rossz ötlet, ha a könyvet – némileg rendhagyó módon – kifejezetten ebből a „magyaros” nézőpontból mutatom be.

Lagzi Gábor történészként és polonistaként végzett az ELTE-n, ahol 2007-ben szerezte meg PhD-fokozatát; disszertációjában az ukrán-kérdést vizsgálta a két világháború közötti Lengyelországban. Budapest mellett tanulmányokat folytatott Varsóban is, majd kutatóként helyezkedett el a Teleki László Intézetben, annak megszűnte után pedig az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítványánál dolgozott, jelenleg a Debreceni Egyetem lengyel szakán oktat. Ahogy arról *A lengyel keleti politika* jó néhány hivatkozása és az irodalomjegyzék is árulkodik, a történelmi témák mellett folyamatosan figyeli a lengyel és posztszovjet térség bel- és külpolitikai viszonyait, amelyekről számos tanulmányt és cikket publikált a különféle szakfolyóiratokban (*Regio, Pro Minoritate, Limes*), a *Teleki László Alapítvány*, illetve az *EÖKIK* kiadványaiban, valamint az interneten. Jelen munkájában Lagzi Gábor egy olyan problémakör bemutatására vállalkozott, amelyről magyar nyelven nem sokat olvashatunk. Pedig a téma rendkívül érdekes, hiszen a közép- és kelet-európai térség meghatározó államairól és azok kölcsönös viszonyáról, a Magyarországhoz sok szállal kapcsolódó „visegrádi ország” – Lengyelország – külkapcsolatairól, valamint a kisebbségi kérdésről van szó. E három téma szorosan összefügg egymással,¹ ráadásul a harmadik – pontosabban annak magyar párhuzamai – révén a szerző még azokat a magyar olvasókat is megszólíthatja, akiket inkább a „magyar ügyek” foglalkoztatnak, és északkeleti irányba kevésbé tekintgetnek. Hiszen ha a határon túli magyarok, illetve a magyar-szomszéd kapcsolatok iránt érdeklődő olvasó belelapoz Lagzi Gábor könyvébe, akkor az első benyomása szinte törvény-

szerűen az lesz, hogy tulajdonképpen „nincs új a nap alatt”. Természetesen nem azért, mintha a szerző közismert dolgokkal traktálna bennünket – épp ellenkezőleg –, hanem mert a szövegben mintha folyton a gyakran egyedinek (és egyedülállóknak) gondolt magyar problémáinkkal, a magyar kisebbségekkel, Magyarország és szomszédai ellentmondásos viszonyával találkozánk, csak hogy lengyel, ukrán, litván és belorusz szereplőkkel, keleti szláv és balti háttérrel. Természetesen miután alaposabban belemélyedünk a szövegbe, és megismerünk néhány konkrét ügyet is, a párhuzamok mellett számtalan lényeges különbség is előbukkan.

A *lengyel keleti politika* húsz évet fog át, a lengyelországi rendszerváltástól 2009-ig terjedő időszakot, de gyakoriak a távolabbi múltba tett kitérők, és találni néhány óvatos előrejelzést is. A szöveg – a téma lengyel diskurzusának roppant érdekes bemutatása után – három nagyobb egységből áll. Először az államközi kapcsolatokat veszi sorra a szerző: a lengyel–ukrán, lengyel–belorusz és lengyel–litván viszonyt; a következő négy fejezetben rátér a három szomszédos országban élő lengyel kisebbségi közösségekre, áttekintve azok helyzetét és az államközi kapcsolatokban betöltött szerepüket; végül a lengyel nemzetpolitika három eszközét vizsgálja meg – a támogatáspolitikát, a repatriációt és a „lengyel státusztörvényt” („lengyel igazolványt”).

A „magyar kérdéssel” való első hasonlóság maga a téma: a Lengyelországtól keletre élő lengyelek őshonos kisebbségnek számítanak a poszt-szovjet régióban, akik fölött úgy „mozdult el a határ”, mint a határon túli magyarok esetében 1918–1919-ben. A két világháború közötti (illetve a még korábbi, az ország 18. századi felosztása előtti) Lengyelország egykori keleti területei, a mai Litvániában, Belaruszban és Ukrajnában elterülő úgynevezett „Keleti Végék” („Kresy Wschodnie”) pedig akár a történelmi Magyarország Kárpát-medencei – erdélyi, felvidéki vagy délvidéki – peremterületei is lehetnének. Párhuzamot vonhatunk a nemzetépítések és nemzetiesítések folyamatai között is, amelyek lengyel–litván/ukrán/belorusz vonatkozásban zajlottak a múltban – és zajlanak napjainkban is –, és amelyeket a magyar–szomszéd viszonylatból is jól ismerünk, mind a Trianont megelőző, mind az azt követő időkből. A lengyel nemzetállam megteremtésére irányuló politikát (1918–1939) a szovjet társadalom-átalakítás évtizedei váltották fel, majd a Szovjetunió utódállamainak változatos nemzet- és államépítési technikái a kilencvenes évektől napjainkig. Az egyes emberek és családok sorsára lebontva ez a 20. század folyamán egyaránt jelentett spontán és erőszakos asszimilációt, megengedő vagy korlátozó nyelvpolitikákat, lakosságcseréket, ki- és áttelepítéseket (különösen a második világháborút követően, de békésebb időszakokban is, egészen az 1950-es évek végéig), sőt a dolgok esetenként vérengzéseikig és etnikai tisztogatásokig is elfajulhattak (például Volhíniában és Kelet-Galíciában a második világháború idején). Mindezek következtében a Keleti Végéken ma a lengyelek számára „elveszett” város-

kat, elidegenedett tájakat találunk, ahol az egykori többmillió lengyel közösségek helyett már csak megritkult, identitásukban vegyes képet mutató, nem egy esetben a beolvadás felé tartó kisebbségi társadalom-töredékek léteznek. Csakúgy, mint magyar vonatkozásban jó néhány Kárpát-medencei régióban, a világháborús pusztítások és totalitárius rezsimek politikáját követően. De ismerős lehet az a bizalmatlanság is, amelyet Litvánia tanúsított a határkérdésben, illetve ahogy frissen megszerzett szuverenitását féltette a lengyelektől, ami kihatott a lengyel és a litván állam kapcsolatára is (lásd a Dél-Szlovákiát/Erdélyt féltő és a belügyekbe való magyar beavatkozásokat kifogásoló szlovák/román nemzetvédők nyilatkozatait). Az is érdekes, hogy a lengyelek és keleti szomszédaik eltérő múltértelmezése, a történelemszemléletük közötti különbségek, az érzékenységek és kényes témák tömkelege mennyire emlékeztet a magyar-szomszéd történelmi nézeteltérésekre. Remek példa erre Vilnius (Wilno) 1920-as lengyel meg-/visszaszerzésének megítélése, amit a litvánok agresszióként, a lengyelek viszont jogos akcióként tartanak számon, vagy lengyel-ukrán viszonylatban a már említett népirtás és a hozzá kapcsolódó emlékezetpolitikák – jusson csak eszünkbe az 1938–1941 közötti magyar revíziós sikerek vagy a háborús atrocitások megítélése, ahol olyan nehezen közelítenek egymáshoz az érintett felek nézőpontjai. A múlt nemzeti (és gyakran kizárólagos) szemlélete oda vezet, hogy nemcsak egyes eseményeket, hanem mondjuk városokat is elvitatnak egymástól az érintett felek: ilyen például Vilnius, amelynek lakosságát a két világháború között jórészt még lengyelek és zsidók alkották, majd a litván állam fővárosa lett, miközben a beloruszok is igényt formáltak rá (mintha csak Erdély „fővárosáról”, Kolozsvárról olvasnánk, ahol egyébként jelenleg nagyon hasonló a magyarok aránya, mint a lengyeleké Vilniusban). De említhetnénk Lemberget (Lwów/Łviv) is, amely egyszerre fontos a lengyel kultúra és történelem, valamint az ukrán nemzetépítés számára.²

A magyar olvasó számára ismerősek lehetnek azok a nem éppen barátságos, néha már-már hisztérikus reakciók is, amelyekkel a többségi társadalmak reagáltak a lengyel kisebbség kezdeményezéseire a lengyel oktatás, nyelvhasználat és szimbólumok területén a posztsovjet térségben. Lagzi Gábor például a litvánok ellentmondásos viszonyulását a lengyelekhez az előbbieknél a történelemben gyökerező bizalmatlanságával magyarázza, ami – tehetnénk is hozzá – meglehetősen emlékeztet a szlovákok „csaknem mitologikus” magyarellenességére, legalábbis ahogy azt egy szlovák író és publicista az 1960-as években megfogalmazta...³ Ugyancsak nem meglepő, amiket a litvániai lengyel kisebbség politizálásával kapcsolatban olvashatunk: ahogy ingadoztak a litván politikai életbe való bekapcsolódás és az elkülönülés között, továbbá hogy itt is megjelent – mint szinte mindenhol máshol – a kisebbségi pártok klasszikus dilemmája: az egység és a pluralizmus közötti választás kérdése. De azt sem tekinthetjük helyi sajátosságnak,

ahogy mind a lengyel, mind a belorusz állam nyíltan beavatkozik a fehér-oroszországi lengyel közösség életébe, megpróbálva azt saját érdekeinek megfelelően befolyásolni, vagy ahogy a Mažeikių Nafta olajfinomító megvásárlására törekvő lengyel állami olajvállalatot fogadták Litvániában (emlékezzünk csak az „Erdély felvásárlásával” riogató román nacionalistákra).

A könyvben a lengyel támogatáspolitikára leírására használt fogalmak – alapítványi, oktatási és egyházi segélyek, ösztöndíjprogramok, nyelvtanítás és a *TV Polonia* (a „lengyel Duna TV”) – is ismerősek lehetnek a magyar közbeszédből, az egyetlen lényeges különbséget talán a repatriációban, azaz a Kaukázusba és Ázsiába szakadt lengyelek hazatelepülésének támogatásában lehetne megragadni.

Párhuzam figyelhető meg a lengyel és a magyar szomszédságpolitikában abból a szempontból is – igaz, az eltérő környezet (Oroszország jelenléte) miatt természetesen csak erős megszorításokkal –, ahogy Lengyelország aktívan próbálja befolyásolni a keleti szomszédainál zajló folyamatokat: támogatja Lukasenka ellenzékét Fehéroroszországban, illetve kivette a részét az ukrajnai „narancsos forradalomból” is (az ezredfordulón Budapest is segítette Milosevics ellenzékét, és bizonyos mértékben még az 1989-es romániai fordulatban is közreműködött, igaz, mindez kevésbé van jelen a magyar köztudatban).

Érdekes hasonlóságok kínálkoznak abban is, hogy az 1990 utáni lengyel és magyar kormányok mennyire határozottan álltak ki a (vélt vagy valós) nemzeti érdekek mellett, és a határon túli közösségek milyen mértékben befolyásolták a szomszédokkal ápolt kapcsolatokat. Természetesen nézőpont kérdése, hogy a két ország nemzetpolitikáját mennyire értékeljük visszafogottnak, reaktívnak, védekezőnek vagy épp ellenkezőleg, dinamikusnak, kezdeményezőnek, netán támadónak. Mindenesetre egyértelmű, hogy mind Varsó, mind pedig Budapest egészen más stílusban közelített szomszédaihoz a megelőző időszakokhoz képest. Hiszen a két ország rendszerváltás utáni szomszédságpolitikája gyökeresen különbözik az 1945 előtti, többé-kevésbé ellenséges viszonytól vagy az államszocialista korszak mesterséges testvériességétől. A demokratikus Lengyelország (csakúgy, mint Magyarország) teljesen új alapokra kívánta helyezni szomszédsági kapcsolatait, ami jóval nagyobb rugalmassághoz és pragmatizmushoz vezetett a határon túli kisebbségek támogatása tekintetében is. Noha ez utóbbi is prioritásként fogalmazódott meg 1990 után, rövid- vagy középtávon mégis többnyire alárendelődött az előbbieknél. Lagzi Gábor szövege alapján azonban úgy tűnik, hogy a nemzeti kérdésben Varsó még Budapestenél is visszafogottabban viselkedik.

A számos magyar-lengyel párhuzamtól ezzel már el is értünk az egyeztetésre több síkon is észlelhető különbségekhez. Litván vonatkozásban ugyanis azt olvashatjuk, hogy a litvániai lengyelség helyzete miatti idősza-

kos feszültségek nem vezettek az államközi kapcsolatok elmérgesedéséhez, ami már kevésbé mondható el például a rapszodikusán hullámzó magyar-szlovák vagy magyar-román viszonyról. Varsó és Minszk vagy Kijev kapcsolatait pedig még ennyire sem befolyásolják a fehéroroszországi vagy ukrainai lengyelek. Az okok a szerző szerint főképp a geopolitikai összefüggésekben, magukban az egyes lengyel kisebbségi közösségekben és Lengyelország belső viszonyaiban kereshetők.

Ami az elsőt illeti – a Szovjetunió öröksége (a társadalmak 1939–1945 utáni átalakítása és ennek máig élő következményei) és Oroszország mint nagyhatalom egyaránt meghatározó tényezőként van jelen a lengyel nemzet- és szomszédságpolitikában. Varsó számára ezért a közte és Oroszország között elterülő államok stabilitása és a velük ápolt jó viszony az elsődleges (lásd például Lengyelország sajátos szerepét a belorusz nemzetépítésben),⁴ amit még a lengyel közösségek törekvései sem veszélyeztethetnek (erre jó példa a lengyel–litván viszony alakulása is).

A második ok szorosan összefügg az előbbiekkal: a szövegből kiderül, hogy Lengyelország három keleti szomszédja közül egyikben sem találkozhatunk olyan erős és jól szervezett kisebbségi társadalmakkal, mint amilyen a romániai vagy a szlovákiai magyar kisebbség. A keleti lengyelek inkább a kisebb, hátrányosabb helyzetben lévő határon túli magyar közösségekre emlékeztetnek, mint a szerbiai, az ukrainai vagy például a horvátországi. A második világháború alatti és utáni tragédiák, népességmozgások, majd az azokat követő asszimilációs folyamatok eredményeként Litvániában az ezredfordulóra körülbelül 235 ezer lengyel maradt, akik viszonylag összefüggő területen élnek Vilnius körül és az ország délkeleti szegletében, Fehéroroszországban alig 300 ezer lengyel él napjainkban, míg Ukrajnában, amelynek 1939 előtt Lengyelországhoz tartozó területein még 2,5 millió lengyelt tartottak számon, az ezredfordulón már a 150 ezret sem érte el a létszámuk. Ám a közösségek rohamos számbeli apadásánál talán még súlyosabbak a fehéroroszországi és ukrainai lengyelek identitásában megfigyelhető változások – hiszen az előbbieknél csak közel 5%-a és az utóbbiaknak is mindössze 13%-a vallja magát lengyel anyanyelvűnek.⁵ Az itteni lengyelek tehát – mondhatni – már a beolvadás előrehaladott stádiumában vannak, amit az államhatalom nem éppen kisebbségbarát politikája mellett az a körülmény is elősegít, hogy sokszor olyan csoportokról van szó, amelyek egy korábbi időszakban lengyelesedtek el, és most tulajdonképpen csak visszatérnek őseik identitásához (ami a Kárpát-medencében sem ismeretlen jelenség). Belaruszban és Ukrajnában tulajdonképpen nem is igazán beszélhetünk lengyel társadalmakról, hanem inkább társadalom-töredékeket, szórványokat látunk, amelyek feltartóztatatlannak tűnő hanyatlásához a helyi társadalom rájuk is érvényes – Lagzi Gábor által *homo sovieticus-mentalitás*nak nevezett⁶ – állapota is hozzájárul. Litvániában ugyan aktívan politizál a lengyel

kisebbség, amely határozott autonómia-igényeket is megfogalmazott, ám arányaihoz képest korlátozott az érdekérvényesítése (főleg, ha Szlovákiával vagy Romániával vetjük össze), és az is inkább csak helyi szinten érzékelhető. Fehéroroszországban nem is létezik lengyel etnikai párt – még igény sincs rá –, a lengyelek pedig Ukrajnában sem „jelentenek politikai problémát”, és nem játszanak különösebb szerepet még a lokális közéletben sem.⁷ Mindez együtt azt eredményezi, hogy e közösségeknek már csak pusztán fennmaradásukhoz is olyan nagy támogatásra lenne szükségük, amelyet Varsó teljes mértékben nem tud – és a hatékonyság kétségességét tekintve valószínűleg nem is akar – biztosítani számukra. Magyar szempontból az is elgondolkodtató, hogy a határon túli lengyel kisebbség lemorzsolódása, valamint a lengyel-lengyel „szétfejlődés” mennyire érinti vagy fogja érinteni a környező országokban élő magyarokat? Vajon Lagzi Gábor egy egészen másféle helyzetről tudósít-e, vagy tulajdonképpen csak fáziseltolódásról van szó, és a határon túli magyarok nem túl biztató jövője villan fel olykor könyve lapjain?

A lengyel nemzetpolitika sajátosságának harmadik oka belső természetű: Varsó azért nem állt ki a litvániai lengyelek kollektív kisebbségi jogai vagy egy állami lengyel egyetem létrehozása mellett, mert nem kívánt hivatkozási alapot nyújtani a Lengyelországban élő németek hasonló igényei számára. Magyarországon ez a kérdés nem játszik szerepet, ellenben itt – meglehetősen szerencsétlen módon – inkább ideológiai és pártpolitikai tényezőként jelenik meg a határon túli magyarok ügye.

A Lengyelországon kívüli lengyelek, az elveszett Keleti Végek és Varsó szomszédságpolitikája összefüggésében szinte magától kínálkozik a kérdés: vajon miért nem beszélhetünk valamilyen lengyel „Trianon-traumáról”? Hiszen Lengyelország hatalmas emberi és anyagi veszteségekkel került ki mindkét(!) világháborúból, Keleten pedig hagyományosan lengyelnek tartott területeket kebelezett be a Szovjetunió, ráadásul a lengyel köztudat rendkívül – a könyv bemutatóján Lagzi Gábor azt mondta, hogy még a magyarnál is jobban – „historizált”, azaz számon tartja és felidézi történelmét. A válasz talán abból következik, hogy a területi veszteségekért az országot nyugaton és északon Németország kárára kompenzálták, a kisebbségi kérdést tömeges népességcserékkel mind belső-, mind külső szempontból megoldották (jobban mondva felszámolták), amivel az újjáalakult lengyel állam lényegében homogén nemzetállammá vált, és arányát tekintve a keleten maradt lengyel lakosság sem jelent ma már számottevő tényezőt. De az sem elhanyagolható körülmény, hogy Lengyelország és a lengyel nemzet végeredményben megőrizte relatív súlyát és jelentőségét a régióban, amit Varsó kellőképpen érvényesíteni is próbál. Mindez megkönnyíthette a változások feldolgozását, és bár konfliktusban ott sincs hiány, a lengyel kormányok mégis türelemmel és pragmatizmussal viszonyulnak szomszédaikhoz. Rendszerint a közös érdekek mentén politizálnak, amelyek nemcsak a történelmi sérelmeket, hanem

akár a „hagyományos” nemzeti szempontokat is felülírhatják. Ez persze nem megy a megfelelő partnerek nélkül, a lengyel példát tehát egyszerre tekinthetjük követendőnek Magyarország és szomszédai számára.

A könyvben – a már említetteken túl – természetesen még számos más dolgról is szó esik. Ahogy arra Hamberger Judit a Budapesti Lengyel Intézetben tartott könyvbemutatón is rámutatott, Lagzi Gábor kötete szerencsésen ötvözi a történettudományt, a politológiát és a nemzetközi kapcsolatok elemzését, de társadalomtörténeti és szociológiai kérdéseket is érint. Műfaját tekintve tehát egyfajta interdiszciplináris munkáról van szó, amely egyszerre tekinti át a közelmúltnak a téma szempontjából releváns folyamatait és mutat rá bizonyos jelenségekre, mindehhez pedig utal a nélkülözhetetlen történelmi gyökerekre is. Hiszen az előzmények nélkül Lengyelország keleti kapcsolatai éppúgy értelmezhetetlenek, mint az egész régió viszonyai. Ugyanakkor arra is rámutat a szerző, milyen problémákat okozhatnak a múlt kezeletlen sérelmei, a történelem nemzeti (elfogult) narratívái is. Lagzi könyvét így egyaránt haszonnal forgathatják újságírók, elemzők és a téma iránt „csak úgy” érdeklődők, de meglesz a helye a felsőoktatásban is.

A *lengyel keleti politika* szövege meglehetősen „konkrét”, azaz kizárólag elemző és leíró jellegű, a szerző nem tér ki a nemzeti kérdés vagy a nacionalizmus rendkívül szerteágazó elméleteire. Ez azonban nem is nagyon hiányzik belőle, hiszen elméleti munkákból nincs hiány magyar nyelven sem, igaz, néhány érdekes kérdést kissé jobban is megvizsgálhatott volna – elméleti vagy komparatív szempontból –, és talán egy kicsivel több teret is szentelhetett volna az egymás rovására folytatott lengyel/litván/ukrán/ belorusz nemzetépítéseknek, illetve a nemzeti identitások alakulásának. Néhány helyen ugyan előfordulnak ilyen utalások (például a csángók és a kazahsztáni lengyelek összetevése),⁸ de ezek inkább bátortalan kezdeményezéseknek tűnnek, amelyeket sajnos nem fejt ki jobban a szerző. Pedig a nemzeti azonoságtudat egyes érintett problémái izgalmas kérdéseket vetnek fel: vajon meddig tarthatóak még a közbeszédben használt egyértelmű és leegyszerűsített fogalmaink, miközben az egyes konkrét esetek jóval sokrétűbbek? Itt elsősorban az „egységes nemzet” monolit fogalmát megkérdőjelező többes identitásokra, a nyelvileg már asszimilálódott, ám nemzeti kötődésüket őrző vagy újra felfedező emberekre és közösségekre, valamint a regionális azonosásra, a „kis szülőföldök” koncepciójára és egyéb változatos identitásformákra gondolok – mindezt talán érdemes lett volna jobban kibontani. Azt is meg kell jegyezni, hogy a szövegnek mindenképp a javára vált volna több konkrét példa (igaz, néhány rövid történet megbújik a lábjegyzetekben), és a kiadványt feldobta volna pár fénykép is, ugyanakkor a kötet végén található térképek jól használhatóak, és segítenek tájékozódni a régió viszonyaiban. Ami viszont a szöveg gondozását illeti, társszerkesztőként bizony hamut kell szörnöm saját fejemre, mivel sajnos zavaróan sok apró hibával, elütéssel

jelent meg a kötet. Ha a szerző – és a szerkesztők – rászántak volna még némi időt a szövegre, az említett hiányosságok jó része valószínűleg elkerülhető lett volna, ráadásul egy kis „érlelés” az egész munkának is jót tett volna.

Összességében véve megállapíthatjuk, hogy Lagzi Gábor könyve – fő funkciója, az 1989 utáni lengyel-szomszéd és lengyel-lengyel kapcsolatok bemutatása mellett – egyfajta tükörként is szolgálhat a magyar olvasó számára. Ahogy jelen írásban megkíséreltem rámutatni, a belőle nyert tapasztalatok és tanulságok nemcsak a perspektívánkat tágíthatják, hanem hozzájárulhatnak a magyar kisebbségek kérdésének és Magyarország külkapcsolatainak árnyaltabb értékeléséhez is.

Jegyzetek

- ¹ L. például: Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. Magyarország nemzetpolitikájával kapcsolatban L. BÁRDI Nándor: *Tény és való*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004.
- ² Önmagukért beszélnek a lengyel és az ukrán wikipedián található adatok a város lakosságának nemzetiségi megoszlásáról: míg az előbbi (pontosabban egy helyi lengyel szervezet, a *Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lwowskiej we Lwowie*) szerint kb. 30 000 lengyel él Lwówban, az utóbbi mindössze 6400 ívivi lengyelről tud. Vö: <<http://pl.wikipedia.org/wiki/Lw%C3%B3w>> (letöltve: 2011. 06. 07.) és <<http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2>> (letöltve: 2011. 06. 07.)
- ³ Vladimír Mináčot idézi Rudolf Chmel. L. CHMEL, Rudolf: *Slovenský komplex*, Kalligram, Bratislava, 2010, 107–111. p.
- ⁴ LAGZI Gábor: *A lengyel keleti politika. Lengyelország keleti szomszédság- és nemzetpolitikája, 1989–2009*, Terra Cognita Alapítvány, Budapest, 2011, 79–81. és 160–161. p.
- ⁵ *Uo.*, 103., 119., 135–138. p.
- ⁶ *Uo.*, 141. p.
- ⁷ *Uo.*, 143. p.
- ⁸ *Uo.*, 168. p.